

ประวัติชนชาติมอญ

ประวัติชนชาติมอญ

คนมอญเป็นมนุษย์ในตระกูลภาษามอญ-เขมรเช่นเดียวกับคนเขมรคนกะเหรี่ยงคนลัวะคนขมุคนส่วย เป็นต้น ซึ่งเป็นคนดั้งเดิมก่อนที่มนุษย์ในตระกูลภาษาไต-ลาวจะเคลื่อนย้ายเข้ามาผสมผสานตามพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมคนมอญพัฒนาจากการเป็นเผ่า (Tribal society) มาเป็นชนชาติที่มีการสร้างบ้านแปงเมืองเป็นนครรัฐและอาณาจักรตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ เช่น รัฐมอญที่สะเทิม หงสาวดีเมตาตะมะในลุ่มน้ำสาละวินรัฐหริภุชชัยในลุ่มน้ำปิงของแอ่งเชียงใหม่และลำปาง รวมทั้งนครรัฐในสหพันธรัฐทวารวดีในลุ่มน้ำเจ้าพระยาภาคกลางของประเทศไทยความเป็นชนชาติของคนมอญสะท้อนให้เห็นจากคำเรียกชื่อจากคนภายนอกว่าคนมอญบ้างคนเม็งบ้างอย่างเช่นในจารึกของพระเจ้าจันลิตตาของพุกามเรียกคนมอญว่า “ระเมง” และในตำนานเมืองลำพูนเรียกว่า “เมง” หรือ “เมงคบุตร”

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมาชนชาติมอญเสียความเป็นบ้านเป็นเมืองเป็นรัฐและอาณาจักรเช่นรัฐมอญที่เมืองสะเทิมถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรพุกามในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ หริภุชชัยเสียเมืองให้กับพญามังรายของล้านนาและในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เมืองหงสาวดีเสียให้กับพม่าโดยที่พม่าเข้ามาเป็นใหญ่ในหงสาวดีแทนอันเป็นเวลาที่คุณมอญในพม่าเริ่มเคลื่อนย้ายหนีภัยมาตั้งถิ่นฐานในภาคกลางและภาคอื่นๆ ของไทย

ในภาคกลางชุมชนคนมอญกระจายกันอยู่ทั้งในระดับเมืองและบ้านของท้องถิ่นต่างๆทางปากตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาในขณะที่ทางปากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยามักเป็นการกระจายตัวและผสมผสานของคนลาวที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาเป็นพลเมืองกรุงเทพฯตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ ลงมา

ชุมชนมอญส่วนใหญ่มีอาชีพในการค้าขายขึ้นล่องตามลำน้ำท่าและทำสวนรวมทั้งการประมงตามปากแม่น้ำและชายทะเลโดยเฉพาะการทำสวนผลไม้ที่คนมอญผสมผสานกับคนจีนที่มาจากตอนใต้ของแคว้นจีนแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาลงมาชุมชนท้องถิ่นทั้งสองปากแม่น้ำเจ้าพระยานั้นส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักและศาสนาผีรองลงมาแต่ความแตกต่างกันระหว่างชุมชนคนมอญกับชุมชนคนลาวนั้นก็คือชุมชนคนลาวมีการเคลื่อนย้ายและเคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่งทำให้มีสำนึกท้องถิ่น (Sense of belonging) น้อยกว่าชุมชนคนมอญที่ชอบอยู่เป็นที่เป็นที่ทางให้ความสำคัญกับถิ่นเกิดและมั่นคงในทางพุทธศาสนา สะท้อนให้เห็นจากการมีวัดเป็นศูนย์กลางทั้งทางสังคมและวัฒนธรรมที่คนมอญสัมพันธ์ตลอดเวลาในชีวิตประจำวันและการประกอบประเพณีพิธีกรรมและการแสดงออกทางศิลปวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาสะท้อนให้เห็นความเป็นปักแผ่นทางสังคมและวัฒนธรรมในชีวิตชุมชนของคนมอญจนอาจกล่าวได้ว่าคนมอญในชุมชนท้องถิ่นมีพุทธศาสนาเป็นวิถีชีวิต (Way of life)

มอญในดินแดนไทย

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์เชื่อได้ว่าถิ่นฐานเดิมของมอญอยู่แถบประเทศอินเดียตอนใต้ อพยพมายังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในเวลาต่อมายอมรับนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทรวมทั้งสร้างสมอารยธรรมชั้นสูงส่งผ่านให้แก่ชนชาติต่างๆ โดยเฉพาะไทยและพม่าคาดว่าชนชาติมอญกระจายอยู่ทั้งในอาณาบริเวณที่เป็นประเทศพม่าและประเทศไทยปัจจุบันเมื่อหลายพันปีก่อน

มอญทวารวดี

พงศาวดารทั้งของพม่าและไทยยืนยันว่าอารยธรรมมอญรุ่งเรืองในพม่าตอนล่างก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๔ แต่ขาดหลักฐานในส่วนรายละเอียดทางฝั่งพม่าทั้งนี้เนื่องจากขาดการขุดค้นและศึกษาหลักฐานโบราณคดีทางพม่าตอนล่างอย่างเป็นระบบหลักฐานส่วนใหญ่จึงมาจากฝั่งไทยทำให้นักวิชาการส่วนใหญ่สันนิษฐานว่าอารยธรรมมอญยุคแรกเริ่มอยู่ที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาแต่มีความเป็นไปได้ว่าทั้งลุ่มน้ำเจ้าพระยาและลุ่มน้ำอิรวดีในพม่าตอนล่างต่างรุ่งเรืองควบคู่กันมา

จดหมายเหตุการเดินทางของพ่อค้าและขุนนางราชวงศ์ถึงพ.ศ. ๑๑๓๒-๑๔๐๕ และบันทึกของพระถังซำจั๋งพระสงฆ์จีนที่เดินทางไปอินเดียเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ได้กล่าวถึงรัฐชาวพุทธแห่งหนึ่งชื่อโตโลโปตีซึ่งแซมมวลบีล (Samuel Beal) นักประวัติศาสตร์ชาวอเมริกันได้ตีความชื่อนี้เป็นภาษาสันสกฤตว่าทวารวดีและเสนอว่ารัฐนี้อยู่ในภาคกลางประเทศไทยส่วนปอลเปอลลิโอด (Paul Pelliot) นักวิชาการฝรั่งเศสเสนอสมมติฐานว่าประชากรของอาณาจักรนี้เป็นมอญและหลังจากการค้นพบจารึกมอญโบราณในภาคกลางของไทยพบว่าภาษามอญเป็นภาษาเดียวที่มีการจารึกในยุคนี้และในบริเวณนี้ทำให้ข้อสันนิษฐานข้างต้นน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น

คำว่า“ทวารวดี” มาจากชื่อที่ปรากฏบนเหรียญเงิน ๒ เหรียญซึ่งพบที่พระปฐมเจดีย์ในจังหวัดนครปฐมและที่อินทร์บุรีใกล้จังหวัดลพบุรีเป็นคำจารึกภาษาสันสกฤตว่า“ศรีทวารวดีศวรปุณยะ” มีความหมายว่าพระเจ้าศรีทวารวดีผู้มีบุญอันประเสริฐ นอกจากนี้ยังได้พบจารึกชื่อ “ทวารวดี” บนฐานบัวศิลาทรายแดงรองรับพระพุทธรูปที่วัดจันทน์ก้ออำเภอปากช่องจังหวัดนครราชสีมาอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ส่วนนักประวัติศาสตร์ศิลปะได้เรียกชื่อศิลปะแบบมอญในช่วงเวลานี้ที่พบในประเทศไทยว่า “ทวารวดี” ด้วย

ทวารวดีมีอำนาจทางการเมืองอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ คาดว่ามีศูนย์กลางอยู่บริเวณเมืองนครชัยศรีประกอบด้วย“บ้านพี่เมืองน้อง” ซึ่งมีโครงสร้างวัฒนธรรมเดียวกันแต่ก็มีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นลักษณะทางสังคมเช่นนี้ทำให้อารยธรรม “ทวารวดี” ถูกกลืนไปกับวัฒนธรรมท้องถิ่นกระทั่งเกิดอารยธรรมลักษณะเฉพาะตนขึ้นในประเทศไทยซึ่งปีแอร์ดูปองต์ (Pierre Dupont) นักวิชาการฝรั่งเศสให้เหตุผลการสูญสิ้นของทวารวดีว่าเกิดจากการรุกรานของกองทัพพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๕๔๔-๑๕๙๓) จากเขมรส่วนมองบวสเชลีเยร์ (Jean Boisselier) นักวิชาการฝรั่งเศสเชื่อว่าเป็นกองทัพของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เข้ามารุกรานเมื่อราว พ.ศ. ๑๓๒๔ ถึงประมาณ พ.ศ. ๒๒๖๗ แต่เอมมานูเอลจียอง (Emmanuel Guillon) นักวิชาการฝรั่งเศสคิดว่าเป็นการ

ค่อยๆ ซึมซับวัฒนธรรมและกลิ่นกันไปในที่สุดมากกว่า

นักวิชาการส่วนมากเชื่อว่านครชัยศรีเป็นเมืองหลวงของ “ทวารวดี” ซึ่งมีพระปฐมเจดีย์เป็นศูนย์กลางและมีเจดีย์พระปะโทนเป็นองค์ประกอบแต่มองบวสเซอร์และควอริทซ์เวลส์ (H.G. Quaritch Wales) นักประวัติศาสตร์อังกฤษเห็นว่าอุทองเป็นเมืองหลวงและเก่าแก่กว่าด้วยผังเมืองนี้เป็นรูปวงรีแบบผังเมืองของมอญพบเครื่องมือหินใหม่ซึ่งแสดงว่าเป็นแหล่งที่มีการตั้งถิ่นฐานมานานแล้ว นอกจากนี้ยังพบแผ่นทองแดงจารึกชื่อกษัตริย์ ๒ พระองค์คือพระเจ้าหรรษะวรมัน (Harshavarman) และพระเจ้าอิสานวรมัน (Isanavarman) ซึ่งอาจจะแสดงถึงความเป็นเครือญาติกับราชวงศ์เขมรในยุคเดียวกันนอกจากนี้จารึกเขมรในยุคเดียวกันกล่าวถึงมอญด้วยชื่อโบราณว่ารามัญ หรือ รมัญ

หลักฐานภาพถ่ายทางอากาศพบว่าลุ่มน้ำเจ้าพระยามีเมืองรูปวงรีแบบเดียวกันที่มีผู้อยู่อาศัยมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑ จำนวนกว่า ๒๐ เมือง เมืองสำคัญในภาคกลางเช่นอุทองสุพรรณบุรี สังขละบุรี คูบัวราชบุรี ลพบุรี นครปฐม ดงศรีมหาโพธิ์และศรีเทพ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ เมืองเสมาพุทโธสง ฟ้าแดดสูงยาง นครจำปาศรี นาตุนและกันทรวิชัย ในภาคเหนือ ได้แก่ เมืองหริภุญชัย ศรีสัชชาลัย และพิษณุโลก ในภาคใต้ ได้แก่ เมืองนครศรีธรรมราช ไชยา สทิงพระ ยะรัง กระทั่งในยุคต่อมาคือพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ พงศาวดารปากลัดยังได้กล่าวถึงหัวเมืองมอญ ๓ แห่ง คือ เมืองพะลิม หงสาวดี และเกาะตะมะ คาดว่าประชากรของเมืองเหล่านี้ส่วนใหญ่คงเป็นมอญ นอกจากนี้ยังมีชนชาติไทยและลาวนอกนั้นเป็นชาวต่างชาติเช่นจีนอินเดียซึ่งเข้ามาติดต่อค้าขายและเผยแพร่ศาสนา

เมืองเหล่านี้มีความสำคัญอันมาจากความอุดมสมบูรณ์ทางด้านเกษตรกรรมและมีชัยภูมิอยู่ในศูนย์กลางของเส้นทางการค้าโดยรวมและการค้าทางทะเลการหลังไหลแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นจากการค้นพบโบราณวัตถุจำนวนมากซึ่งมีอิทธิพลศิลปะอินเดียเพียงทั้งในศาสนาพุทธและพราหมณ์และมีวิวัฒนาการมาจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ศึกษาได้จากเสมาหินที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยรูปแบบและคติในการสร้างที่คล้ายคลึงกับอาณาจักรสะเทิมในพม่าตอนล่างสะท้อนถึงความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น รวมทั้งมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเดียวกันระหว่างประชากรทั้งสองกลุ่ม

ส่วนจารึกภาษามอญที่เก่าแก่ที่สุดคือจารึก ๒ ขึ้นพบที่วัดโพธิ์ล่าง อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐมซึ่งเอมมานูเอลจียอง (Emmanuel Guillon) สันนิษฐานว่าตัวอักษรที่ใช้ในจารึกคือ อักษรปัลลวะจากอาณาจักรปัลลวะในอินเดียใต้และอักษรจากกลุ่มตอนกลางของแม่น้ำกฤษณะทางตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดียตัวอักษรดังกล่าวได้ใช้บันทึกภาษามอญตามที่ปรากฏบนจารึกเสาแปดเหลี่ยมที่ลพบุรีและที่ฐานเจดีย์โบตาทอง (Botahtaung) ในย่างกุ้งนอกจากนี้ยังมีเสาหลักที่มีการจารึกลักษณะเดียวกันที่บ้านตลาดบริเวณที่ราบเวียงจันทร์ของลาวรวมทั้งพระพุทธรูปยืนที่มีลักษณะจิ๋วและพระศกที่แสดงความสัมพันธ์กับศิลปะทวารวดีในที่ราบภาคกลางของไทยเป็นหลักฐานยืนยันขอบเขตของอารยธรรม

ทวารวดีซึ่งขยายพื้นที่ออกไปมาก ขณะที่ศูนย์กลางของทวารวดีในจังหวัดนครปฐมเริ่มเสื่อมจึงเคลื่อนไปยังเมืองหริภุญชัยในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ และเมื่อศูนย์กลางของทวารวดีตกอยู่ภายใต้อิทธิพลเขมรที่ครอบครองอาณาจักรอีสานปุระมอญจำนวนหนึ่งจึงอพยพขึ้นเหนือสู่หริภุญชัยในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖

มอญหริภุญชัย

หริภุญชัยเป็นศูนย์กลางของอารยธรรมมอญในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำปิงในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ เป็นการขยายตัวของวัฒนธรรมจากเมืองละโว้ขึ้นมาทางภาคเหนือเมืองหริภุญชัยจึงเป็นเมืองเหนือสุดที่รับวัฒนธรรมละโว้แต่เดิมหริภุญชัยเป็นศูนย์กลางการค้าของป่ารับสินค้าจากแหล่งต่างๆตามเขตหุบเขาตอนบนแล้วส่งต่อสู่เมืองตอนล่างโดยอาศัยเส้นทางลำน้ำปิง หริภุญชัยจึงเป็นเมืองศูนย์กลางการค้าที่สำคัญและเป็นเมืองที่มั่งคั่งจากการค้าในระยะแรกหริภุญชัยคงเป็นส่วนหนึ่งของทวารวดีซึ่งมีเมืองละโว้เป็นศูนย์กลางภายหลังหริภุญชัยได้แยกตัวเป็นอิสระปรับตัวเข้ากับภูมิภาคเมื่อรับวัฒนธรรมอื่นๆเข้ามาผสมผสานเช่นศิลปะจากพุกามศิลปะอินเดียสมัยปัลลวะกระทั่งพัฒนาการขึ้นเป็นเอกลักษณ์ท้องถิ่น “มอญหริภุญชัย”

ตำนานจามเทวีวงศ์และสังคีตยวงศ์กล่าวถึงการสร้างเมืองหริภุญชัยและการอันเชิญพระนางจามเทวีจากละโว้มาครองเมืองหริภุญชัยเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ มีขุนนางและผู้เชี่ยวชาญศิลป

วิทยาการเช่นพระภิกษุนักปราชญ์และช่างฝีมือแขนงต่างๆติดตามไปด้วยเป็นจำนวนมาก

พระนางจามเทวีจึงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จามเทวีเอกสารโบริภณของจีนเรียกเมืองหริภุญชัยนี้ว่า “หนี่หวังก๊ก” ซึ่งหมายถึงอาณาจักรที่มีกษัตริย์เป็นผู้หญิง ส่วนด้านใต้ของหริภุญชัยมีการตั้งถิ่นฐานขยายตัวตลอดลำน้ำปิงจนถึงเวียงฮอด (อำเภอฮอด จังหวัดตาก) ซึ่งอยู่ใต้สุดตั้งอยู่บนเส้นทางที่เชื่อมขุมทางการค้าระหว่างล้านนากับอยุธยาและยังสามารถตัดข้ามภูเขาไปยังเมืองหงสาวดีในเขตหัวเมืองมอญได้

หริภุญชัยมีความเจริญรุ่งเรืองบ้านเมืองมีความสงบปราศจากสงครามมีการทำนุบำรุงศาสนาเป็นล่ำเป็นสันเช่นการสร้างวัดการกัลปนาผู้คนและที่ดินแก่วัดกษัตริย์ที่สำคัญในสมัยนี้คือพญาอาทิตยราชผู้ทรงสร้างพระธาตุหริภุญชัยเมื่อประมาณ พ.ศ.๑๓๖๐๐ และพญาสววาธิลิทธิ (สรรพลิทธิ) พบหลักฐานศิลาจารึกภาษามอญจารึกพระราชกรณียกิจของพระองค์ในด้านศาสนา

ประชากรในเมืองหริภุญชัยประกอบด้วยชาติพันธุ์ผสมคือเม็ง (มอญ) และลัวะซึ่งเป็นชาติพันธุ์เดิมตำนานจามเทวีวงศ์เรียกชาติพันธุ์เม็งว่าเมงคบุตรศรีศักรวัลลิโกดมวิเคราะหว่ากลุ่มเมงคบุตรเป็นกลุ่มชนพื้นเมืองที่เจริญเป็นพวกแรกในแถบที่ราบเชียงใหม่มีลักษณะสังคมชนเผ่าแบ่งออกเป็นหลายตระกูลแต่ละตระกูลใช้สัตว์เป็นสัญลักษณ์ของตน (Totem) เม็งมักตั้งถิ่นฐานกระจายตัวอยู่บนที่ราบลุ่มน้ำปิงดังพบคำเก่าแก่ในภาษาเม็งเรียกแม่น้ำปิงว่า “แม่ระมิง” (มาจากคำว่า รเมญ ในภาษามอญโบริภณและกร่อนมาเป็นเมญหรือเม็งในภาษาล้านนา) หรือแม่น้ำเม็งหมายถึงแม่น้ำที่เม็งอาศัยอยู่และ

แม้จะเป็นชนชั้นปกครองรับความเจริญมาจากมอญในแถบภาคกลางนอกจากนี้ยังมีชาวละโว้ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นมอญที่มาจากนางจามเทวีในภายหลังจึงปรากฏกลุ่มคนไทยขึ้นความเจริญด้านต่างๆจากทริภุชชัยได้แพร่ไปสู่เมืองที่เกิดขึ้นในระยะต่อมาเช่นล้านนากล่าวคือตัวอักษรธรรมล้านนามีที่มาจากอักษรมอญ ทริภุชชัยด้านศิลปกรรมก็ยอมรับศิลปะทริภุชชัยอย่างเด่นชัดเช่นรูปทรงเจดีย์แม้แต่กฎหมาย “มังรายศาสตร์” ซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากกฎหมายของมอญที่ทริภุชชัยส่วนสุโขทัยที่ครอบครองดินแดนที่เคยเป็นของมอญในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาและดินแดนบริเวณเหนือน้ำโขงสืบแทนพวกเขมรประชากรส่วนใหญ่ของสุโขทัยก็คงจะเป็นมอญและเขมรซึ่งพ่อขุนรามคำแหงจึงได้ดัดแปลงตัวอักษรจากทั้ง ๒ ชาติเป็นภาษาทางการซึ่งประชากรในอาณาจักรสุโขทัยที่พูดภาษามอญและเขมรจะสามารถใช้ร่วมกัน

มอญในดินแดนพม่า

มอญในดินแดนพม่ามีพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ตอนไปทางตะวันออกของแม่น้ำอิระวดีและมีอาณาเขตแผ่ลงไปถึงทวายชนชาติมอญมีวัฒนธรรมอยู่ในระดับสูงเป็นผู้ริเริ่มการปลูกข้าวและถั่วในดินแดนพม่าปัจจุบันและเป็นผู้คิดทำการชลประทานขึ้น กล่าวคือ ขณะที่ทวารวดีทางภาคกลางของไทยรุ่งเรืองนั้นมีเมืองสำคัญอยู่ในเขตพม่าตอนล่าง ได้แก่ เมืองสะเทิม (Thaton) หรือสุธรรมวดี (Sudhammavati) เมาะตะมะ (Martaban) และพะโค (Pegu) หรือหงสาวดี (Hansavati) เมืองทั้ง ๓ นี้ อาจเกิดขึ้นและเจริญไล่เลี่ยกับทวารวดีส่วนศูนย์กลางความเจริญในระยะแรกมีหลายแห่งด้วยกันคือสะเทิมทะเล (Dala) (ปัจจุบัน

คือ ตะวันเต Twante) และพะโค (Pegu) ซึ่งต่างเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกัน

อาณาจักรสะเทิม

ตำนานระบุว่าอารยธรรมมอญเริ่มมาตั้งแต่ ๒๔๑ ปีก่อนพุทธศักราชและเมื่อศึกษาจากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่ามอญได้ตั้งถิ่นฐานขึ้นทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำอิระวดีในบริเวณพม่าตอนล่าง (Lower Myanmar) ร่วมสมัยกับเขมรและปยู (Pyu) ราวพุทธศตวรรษที่ ๘-๑๓ ซึ่งศูนย์กลางอำนาจในยุคนั้นเป็นลักษณะของการตั้งรัฐอิสระที่ไม่ขึ้นตรงต่อกันมีอาณาเขตที่ทับซ้อนไม่มีเส้นแบ่งเขตชัดเจนแน่นอนมีการเคลื่อนตัวไปมาของประชากรอยู่เสมอเป็นไปตามสถานการณ์ทางการเมืองหรือสังคมในช่วงนั้นๆ เช่น ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เมืองทริภุชชัยเกิดอหิวาตกโรคระบาดต้องอพยพไปอยู่เมืองสะเทิมและหงสาวดีแต่หลังจากโรคภัยสงบลงก็อพยพกลับมาดังเดิม

ทางตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองสะเทิมมีภูเขาสูงหนึ่งเรียกว่าเกลาสะซึ่งตรงกับตำนานเมืองสะเทิมที่มีอยู่ในจารึกต่างๆที่พบบริเวณเมืองพะโคชัยภูมิของสะเทิมมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเกษตรกรรมเพราะตั้งอยู่แถบที่ราบลุ่มปากแม่น้ำมีการค้นพบงานศิลปะมากมายเช่นเสมาหินและศิลาแกะสลักซึ่งมีรูปแบบและยุคสมัยเดียวกันกับไบเสมาจำหลักที่เมืองฟ้าแดดสงยาง

ในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ อาณาจักรมอญที่สะเทิมเจริญสูงสุดยิ่งกว่าอาณาจักรใดๆในบริเวณ

ใกล้เคียงทั้งทางด้านวัฒนธรรมศาสนาและการค้าขณะนั้นพระเจ้าสุริยวรมันที่๑ อาณาจักรเขมรได้ขยายอาณาเขตออกไปทางตะวันตกเข้ายึดครองลพบุรีของมอญทวารวดีก่อให้เกิดการอพยพใหญ่ของมอญที่ลี้ภัยเข้าสู่หงสาวดีและสะเทิมจากนั้นเขมรก็รุกรานเข้าไปในพม่าตอนใต้กษัตริย์มอญอาณาจักรหงสาวดีได้ขอให้พระเจ้าอโนรธาแห่งพุกามของพม่ายกทัพมาช่วยต้านทานกองทัพเขมรพระเจ้าอโนรธาจึงถือโอกาสขยายอำนาจเข้ามาจนถึงลพบุรีทั้งนี้พม่ายอมคืนลพบุรีให้เขมรโดยมีข้อแม้ว่าเขมรต้องยอมรับอำนาจเหนือดินแดนที่พม่าตีได้

แม้ว่ามอญจะถูกพม่าปราบจนสิ้นอิสรภาพแต่อารยธรรมความเจริญของมอญกลับรุ่งเรืองและมีอิทธิพลเหนือพม่าพระเจ้าอโนรธา (ครองราชย์พ.ศ. ๑๕๘๗-๑๖๒๖) ได้กวาดต้อนนักปราชญ์ราชบัณฑิตและช่างฝีมือจากสะเทิมไปยึดพุกามและได้หล่อหลอมเป็นวัฒนธรรมประชาตีพม่าดังจะเห็นได้จากการสร้างและตกแต่งเจดีย์ต่างๆการรับคำภาษามอญไปใช้การดัดแปลงตัวหนังสือของมอญใช้บันทึกภาษาพม่าตลอดจนรับพุทธศาสนารามัญนิกายและวัฒนธรรมอื่นๆของมอญด้วยโดยเฉพาะในสมัยพระเจ้าครรชิตหรือพระเจ้าจันลิตถา(ครองราชย์พ.ศ. ๑๖๒๗-๑๖๕๕) รัชกาลต่อจากพระเจ้าอโนรธาวัฒนธรรมมอญมีอิทธิพลเหนือพม่าอย่างเห็นได้ชัดมีการสร้างวัดและเจดีย์จำนวนมากตามแบบสถาปัตยกรรมมอญและจารึกส่วนใหญ่ก็ใช้ภาษามอญแต่ต่อมาในรัชกาลพระเจ้าอลองสิททุ(พ.ศ. ๑๖๕๖-๑๗๐๘) วัฒนธรรมมอญถูกกลืนหายไปโดยสิ้นเชิงตามนโยบายของพม่าในความพยายามที่จะกลืนกลายรวมมอญเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรพม่าแต่มอญพยายามดิ้นรนเพื่ออิสรภาพของตนอยู่เสมอและในที่สุดก็สามารถฟื้นตัวและตั้งอาณาจักรอิสระขึ้นได้อีก ๒ ครั้ง

อาณาจักรเมะตะมะ

หลังจากที่อาณาจักรพุกามของพม่าถูกกองทัพมองโกลของจักรพรรดิคุบไลข่านทำลายใน พ.ศ. ๑๘๒๐ พวกมอญทางใต้ได้ก่อกบฏต่อต้านมอญเชื้อสายไทยใหญ่ชื่อเมกะโทยัดเมืองเมะตะมะได้ใน พ.ศ. ๑๘๒๔ ตั้งตนเป็นปฐมกษัตริย์อาณาจักรเมะตะมะพระนามว่าพระเจ้าฟ้ารั่ว (Wareru) พระเจ้าฟ้ารั่วทรงสร้างประมวลกฎหมายใหม่ที่ดัดแปลงมาจากกฎหมายภาษาฮินดูของพระเจ้ามานูเป็นภาษามอญเรียกว่าพระธรรมศาสตร์ฉบับพระเจ้าฟ้ารั่วและปรับปรุงให้เข้ากับหลักพุทธศาสนากลายเป็นรากฐานกฎหมายทั้งของพม่าและไทย ในสมัยพญาอูได้ย้ายเมืองหลวงจากเมะตะมะไปยังหงสาวดีเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๒ ภายหลังเกิดการแย่งชิงราชสมบัติกันเองทำให้ไทยและไทใหญ่ถือโอกาสรุกรานและถูกโจมตีจากกองทัพพระเจ้าอู๋ทอง (ครองราชย์พ.ศ. ๑๘๙๓-๑๙๖๔) อย่างไรก็ตามพญาอู๋ยังคงรักษาอาณาจักรไว้ได้

อาณาจักรหงสาวดี

อาณาจักรมอญทั้งหมดสามารถรวมเป็นปึกแผ่นได้เป็นครั้งแรกในสมัยพระเจ้าราชาธิราช (ครองราชย์พ.ศ. ๑๙๓๖-๑๙๖๔) ซึ่งครองราชย์ต่อจากพญาอู๋พระบิดานอกจากทรงจัดระเบียบการปกครองที่ดีแล้วยังพยายามผูกมิตรกับอาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรข้างเคียงทำให้สามารถรับศึก

จากพม่าและไทใหญ่ได้เต็มทีพระเจ้าราชาธิราชประสพภาวะสงครามเกือบตลอดรัชกาลของพระองค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขับเคี่ยวกับพม่ากรุงอังวะในสมัยของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๙๔๔-๑๙๖๕) แต่พระเจ้าราชาธิราชทรงใช้นโยบายยุยงให้อังวะกับรัฐต่างๆ แยกกันจึงสามารถป้องกันอาณาจักรไว้ได้

อาณาจักรหงสาวดีในช่วงระหว่าง พ.ศ. ๑๙๖๖-๒๐๘๒ เป็นยุคแห่งความสงบละรุ่มเรืองทางวัฒนธรรมและการค้าขายกล่าวได้ว่าเป็นยุคทองของมอญมีกษัตริย์ปกครองรวม ๘ องค์ที่สำคัญ คือ พระนางพญาท้าวหรือพระนางเซ็งซอบู (Shinsawbu) ภาษามอญเรียก “มิจาวบู” (ครองราชย์พ.ศ. ๑๙๙๖-๒๐๑๓) และพระเจ้าธรรมเจดีย์ (ครองราชย์พ.ศ. ๒๐๑๓-๒๐๓๕) เนื่องจากในระยะนั้นพม่าตกอยู่ในสงครามภายในทำการสู้รบกันเองจึงมิได้มารบกวนมอญเป็นโอกาสให้มอญสามารถทำนุบำรุงประเทศได้เต็มที่กิจการในพุทธศาสนาที่สำคัญคือได้แก่การบูรณะองค์พระเจดีย์ชเวดากอง (พระมหาธาตุเมืองตะเกิง) ในสมัยพระนางเซ็งซอบูพระนางได้ถวายทองคำเท่าน้ำหนักตัวปิดทองคำพระธาตุพระเจ้าธรรมเจดีย์ทำการสังคายนาพระไตรปิฎกส่งสมณทูตไปลังกาเพื่อชำระสมณวงศ์ทั้งด้านพิธีกรรมและวินัยสงฆ์จำลองแบบสีมามาสสร้างขึ้นในหงสาวดีโดยมีศูนย์กลางอยู่ที่สีมกัลยาณีใกล้เมืองหงสาวดีซึ่งใช้เป็นสถานที่สำหรับบวชพระรวมทั้งนิมนต์พระสงฆ์จากประเทศใกล้เคียงให้เข้ามาทำการบวชแปลงที่สีมกัลยาณีทำให้พิธีการบวชในประเทศใกล้เคียงที่นับถือพุทธศาสนาเป็นลักษณะเดียวกันเรื่องราวเกี่ยวกับการชำระสมณวงศ์ดังกล่าวพระเจ้าธรรมเจดีย์โปรดฯ ให้จาริกลงบนศิลา ๑๐ หลักเรียกว่าจาริกกัลยาณีอันเป็นตำราอ้างอิงของชาติต่างๆ ที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาทในย่านนี้จวบจนปัจจุบันนอกจากนี้ยังมีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศคืออินเดียมะละกาและหมู่เกาะมาเลย์เมืองท่าที่สำคัญของมอญได้แก่สิริเยม (Syriam) พะสิม (Bassein) เมาะตะมะ (Martaban) และหงสาวดี (Pegu)

อาณาจักรหงสาวดีล่มสลายเพราะถูกราชวงศ์ตองอูของพม่ารุกรานและรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรพม่าใน พ.ศ. ๒๐๘๒ พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๗๔-๒๐๙๓) มีนโยบายรวมมอญกับพม่าเข้าเป็นชาติเดียวกันโดยการรับอารยธรรมต่างๆ ของมอญมาใช้ในราชสำนักพม่าให้มอญเข้ารับราชการในตำแหน่งหน้าที่สำคัญๆ ของกองทัพรวมทั้งย้ายราชธานีมาอยู่ที่หงสาวดี

สมัยพระเจ้าบุเรงนอง (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๙๔-๒๑๒๔) แม้พระองค์ยังคงปฏิบัติต่อมอญได้ดีเช่นเดียวกับพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้แต่ความต้องการที่จะสร้างจักรวรรดิพม่าให้ยิ่งใหญ่ทำให้ต้องเกณฑ์มอญเข้าในกองทัพเป็นจำนวนมากอยู่เสมอเมื่อไม่มีเวลาทำนาจึงเกิดภาวะข้าวยากหมากแพงมอญได้ก่อการกบฏขึ้น จึงถูกปราบอย่างรุนแรงกษัตริย์พม่าองค์ต่อมาปกครองมอญอย่างกดขี่บีบคั้นในเรื่องภาษีและการเกณฑ์แรงงานทั้งในยามสงบและยามสงครามเป็นเหตุให้มอญก่อการกบฏอย่างเนืองๆ ละเมื่อถูกพม่าปราบหนักเข้าจึงพากันอพยพเข้าสู่ไทย

ปลายราชวงศ์ตองอูขณะที่พม่าต้องทำสงครามทั้งกับจีนห่อและไทยมอญก็ถือโอกาสรวบรวมกำลังและประกาศอิสรภาพในพ.ศ. ๒๒๘๓ ภายใต้การนำของสมเด็จพระพุทธทศก (ครองราชย์พ.ศ. ๒๒๘๓-๒๒๙๐) หลังจากตั้งมั่นที่หงสาวดีได้แล้วคิดจะขยายอาณาเขตออกไปทางเหนือเพื่อทำลายล้าง

อาณาจักรพม่าที่อังวะซึ่งกำลังเพลี่ยงพล้ำให้สิ้นซากแต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จสมิงทอพุทธเกศจึงสละราชบัลลังก์ในปี พ.ศ.๒๒๙๐

พญาทะเละ(ครองราชย์พ.ศ. ๒๒๙๐-๒๓๐๐) ครองราชย์ต่อมาพยายามขยายอาณาเขตจนยึดกรุงอังวะได้เมื่อปี พ.ศ. ๒๒๙๕ จนดูเหมือนว่ามอญกำลังรวมพม่าเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิ มอญแต่ในขณะที่มาเสียที่อลองพญาหัวหน้าหมู่บ้านชาวเมืองมุกโซโบ (Moksobomyo) นำสมัครพรรคพวกเข้าตีกองทัพมอญแตกยับเยินแม้มอญจะส่งกำลังมาเพิ่มเติมแต่ก็พ่ายแพ้กกลับไปทุกครั้งและใน พ.ศ. ๒๒๙๗ อลองพญาก็ยึดพม่าตอนบนไว้ได้ทั้งหมดลงมาจนถึงเมืองตะเกิงซึ่งพระองค์เปลี่ยนชื่อใหม่ ว่า “ย่างกุ้ง” แปลว่า “สิ้นสุดสงคราม” และได้ดินแดนมอญทั้งหมดไว้ในอำนาจโดยเด็ดขาดในพ.ศ. ๒๓๐๐ มอญจึงถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของพม่าตั้งแต่นั้นมาโดยไม่มีโอกาสฟื้นตัวได้อีกจนกระทั่งปัจจุบัน

การอพยพเข้าสู่ไทย

การอพยพในที่นี้หมายถึงการอพยพของมอญจากเมืองมอญหรือพม่าตอนใต้ในปัจจุบันเข้ามายังแผ่นดินไทยดังจะเห็นว่าอาณาจักรมอญทั้ง ๓ คือ สะเทิม หงสาวดี และเกาะตะมะตกอยู่ในภาวะสงครามมาโดยตลอดตั้งแต่เริ่มตั้งอาณาจักรการตกอยู่ในภาวะสงครามและการถูกกดขี่ข่มเหงเมื่อตกเป็นเมืองขึ้นล้วนเป็นปัจจัยผลักดันให้มอญที่ได้รับความเดือดร้อนพากันอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในแผ่นดินไทยหลายครั้งจำนวนเล็กน้อยทะลักเข้าไปยังแผ่นดินล้านนาเขมรเวียตนามและลาว ดังกล่าวแล้วว่ามีสาเหตุสำคัญที่ทำให้มอญต้องอพยพออกจากดินแดนของตนเป็นเพราะไม่พอใจที่ต้องอยู่ใต้อำนาจพม่าการถูกกดขี่และเกณฑ์แรงงานเข้ากองทัพมิใช่เพราะการทำมาหากินฝืดเคืองแร้นแค้นเนื่องจากเพราะภูมิประเทศของมอญมีความอุดมสมบูรณ์การที่มอญเลือกอพยพเข้ามาไทยมากกว่าดินแดนแห่งอื่นนั้นเนื่องจากพื้นที่ของมอญและไทยต่อเนื่องกันสภาพภูมิอากาศคล้ายกันประกอบอาชีพเกษตรกรรมมีอาหารการกินวิถีชีวิตวัฒนธรรมประเพณีก็เหมือนกันที่สำคัญคือนับถือศาสนาพุทธเช่นเดียวกันจึงสามารถปรับตัวได้ง่ายเมื่อเข้ามาอยู่ในไทยประกอบกับไทยมีความรู้สึกเป็นมิตรไม่มีนโยบายกีดกันมอญรวมทั้งกษัตริย์ไทยยินดีต้อนรับมอญให้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารเสมอการอพยพของมอญอย่างเป็นทางการมีทั้งสิ้นด้วยกัน ๙ ครั้งคือในสมัยอยุธยา ๖ ครั้งสมัยธนบุรี ๑ ครั้ง และสมัยรัตนโกสินทร์ ๒ ครั้งโดยครั้งแรกเกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ.๒๐๘๒ ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศราชายหลังหงสาวดีของมอญแตกพ่ายให้กับพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้จากนั้นเป็นการอพยพครั้งสำคัญในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ เมื่อครั้งที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประกาศอิสรภาพที่เมืองแครงพระมหาเถรคันฉ่องและชาวมอญในเมืองรายทางที่เกลียดชังพม่าเพราะถูกกดขี่มานานจึงอพยพตามเข้ามาเป็นจำนวนมากส่วนครั้งสุดท้ายเกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.๒๓๖๗ ภายหลังจากพม่าตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษผนวกพม่าเข้าเป็นจังหวัดหนึ่งของอินเดียเจ้าพระยามหาโยธา(เจ่ง)เกรงเครื่องญาติของตนที่ตกค้างอยู่จะได้รับความเดือดร้อนอันตรายเป็นจึงขอพระราชทาน

พระบรมราชานุญาตจัดกองทัพออกไปรับเข้ามา

มอญที่อพยพเข้ามายังพระราชอาณาจักรไทยโดยมากเป็นมอญจากเมืองใหญ่ที่มีความสำคัญ เป็นศูนย์กลางการค้ามีความอุดมสมบูรณ์มีประชากรอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากจึงถูกพม่าควบคุมอย่าง เข้มงวดและพากันอพยพหลบหนีเข้าเมืองไทยจำนวนมากได้แก่มอญจากเมืองเมาะตะมะเมาะลำเลิง (มะละแหม่ง) หงสาวดีศรี(เย) และเมืองแครง เป็นต้น

มอญในสังคมไทย

ทุกครั้งที่มีมอญได้รับการถูกกดขี่ข่มเหงจากพม่าก็มักจะมีหนังสือลับเข้ามากราบบังคมทูลขอต่อ พระมหากษัตริย์ไทยก่อนเพื่อขออพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารซึ่งฝ่ายไทยยินดีต้อนรับทุกครั้ง เพราะนอกจากจะได้แรงงานการผลิตภาคเกษตรเพิ่มแล้วยังเป็นกำลังในการป้องกันอาณาจักรไทยให้ มั่นคงดังจะเห็นว่าเมื่อรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ เกิดมีมอญอพยพ กลับจำนวนมากสร้างความไม่พอใจแก่ทางการทหารไทยจึงมีการออกพระราชบัญญัติควบคุมมอญ หลบหนีออกนอกประเทศ

ในการอพยพของมอญทุกครั้งทางการไทยจะจัดเตรียมกองทัพพร้อมเสบียงอาหารออกไปรับ เมื่อมอญเข้ามาอยู่ภายใต้พระบรมโพธิสมภารแล้วพระมหากษัตริย์ไทยจะพระราชทานที่ดินวัดศุ ก่อสร้างและจัดสถานที่ให้ปลูกบ้านเรือนอยู่อาศัยโดยมากจะอยู่ใกล้พระนครเนื่องจากสะดวกต่อการ ควบคุมและเกณฑ์แรงงานยามศึกสงครามหัวหน้าขบวนอพยพที่นำครอบครัวมอญเข้ามา ก็มักได้รับ พระราชทานรางวัลตำแหน่งบรรดาศักดิ์ตามที่ได้รับ เมื่อครั้งอยู่ในเมืองมอญมอบหน้าที่ให้ดูแลปกครอง กันเอง

มอญที่อพยพเข้ามาในเมืองไทยตามที่ปรากฏพระราชพงศาวดารทุกครั้งพระมหากษัตริย์โปรด เกล้าฯให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในภาคกลางของไทยทั้งสิ้นโดยเฉพาะมอญที่อพยพเข้ามาในสมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนใหญ่จะได้รับพระราชทานที่ดินทำกินบริเวณสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่จังหวัดปทุมธานีลงมา จนถึงจังหวัดสมุทรปราการตลอดจนตามลุ่มน้ำแม่กลองและลุ่มน้ำท่าจีน

ในปี พ.ศ. ๑๒๔๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรัชกาลที่ ๒ โปรดให้สมเด็จพระ พระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์สร้างป้อมปราการที่ปากน้ำตัดเอาท้องที่แขวงกรุงเทพมหานครกับแขวง เมืองสมุทรปราการรวมกันตั้งเป็นเมืองใหม่แล้วพระราชทานชื่อว่า “เมืองนครเขื่อนขันธ์” (อำเภอ พระประแดงจังหวัดสมุทรปราการ) และให้ย้ายมอญเมืองปทุมธานีพวกเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ที่ อพยพเข้ามาสมัยพระเจ้าตากสินมหาราชไปอยู่เมื่อสร้างเมืองและป้อมค่ายเสร็จแล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้ ตั้งสมิงทอมบุตรเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) เป็นพระยานครเขื่อนขันธ์รามัญราชชาติเสนาบดีศรีสิทธิ สงครามผู้รักษาเมือง

ต่อมา พ.ศ. ๒๓๓๗/๑ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ โปรดฯให้พระยา ไชยภูมิกษัตริย์ (ทองจีน) ไปสร้างป้อมที่ปากคลองมหาชัยและให้แบ่งครอบครัวมอญในเจ้าพระยามหา

โยธา (ทอเรียะ) บุตรเจ้าพระยามหาโยธา(เจ่ง)ไปตั้งบ้านเรือนและทำมาหากินอยู่ที่จังหวัดสมุทรสาคร อยู่ดูแลป้อมและขุดลอกคลองสุนัขหอน

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ หลังอังกฤษยึดครองพม่าและต้องการจะตั้งประเทศมอญขึ้นใหม่ติดต่อขอตัวเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) บุตรเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) อดีตเจ้าเมืองเตรินพระอนุชาพระยาทะเลเกษัตริย์องค์สุดท้ายของมอญไปเป็นกษัตริย์แต่ทางการไทยปฏิเสธด้วยหากมีประเทศมอญเกิดขึ้นใหม่ไพร่บ้านพลเมืองมอญที่อพยพเข้ามา ก็จะพากันกลับบ้านเมืองของตนและจะเป็นกำลังให้กับอังกฤษขณะที่พงศาวดารไทยบันทึกว่าเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ต้องการอยู่สนองคุณกษัตริย์ไทยไม่ต้องการอยู่ใต้อาณัติอังกฤษ

สำหรับหัวเมืองชายแดนตะวันตกด้านจังหวัดกาญจนบุรีและราชบุรีซึ่งติดต่อกับเมืองมอญแต่เดิมนั้นเป็นเส้นทางผ่านในการอพยพมีการอพยพเข้ามาอยู่เนืองๆมีมอญตั้งหลักแหล่งกระจายกันอยู่ทางราชการจึงจัดให้คนเหล่านี้ที่อยู่รวมกันตามเมืองหน้าด่านเป็นเมืองหน้าศึกกับพม่ารวม ๗ เมือง เรียกว่า “รามัญ ๗ เมือง” ประกอบด้วยเมืองสิงห์ ลุ่มลุ่ม ท่าตะกั่ว ไทรโยค ทองพูนภูมิ ท่าขนุน และท่ากระดานขึ้นตรงกับเมืองกาญจนบุรีเป็นเมืองหน้าด่านคอยสอดแนมสืบข่าวความในฝั่งพม่าแล้วรายงานให้ทางการทราบและคอยสกัดทัพพม่าก่อนเข้าโจมตีไทย

เมื่อมอญเข้ามายังพระราชอาณาจักรไทยมักสร้างบ้านเรือนและประกอบอาชีพยังสถานที่ที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้แรกเริ่มชุมชนมอญจึงมักอยู่ในแถบที่ราบลุ่มภาคกลางสองฟากแม่น้ำเจ้าพระยาต่อมาเมื่อที่ทำกินคับแคบจึงมีการกระจายตัวของชาวมอญจากพระประแดงปทุมธานีนนทบุรีและราชบุรีเข้าไปยังบริเวณต่างๆตามลุ่มน้ำท่าจีนและแม่กลองนายลีล(Leal)ล่ามของร้อยเอกเฮนรี่เบอร์นี่ (Henry Burney) ทูตการค้าชาวอังกฤษที่ได้เข้ามาทำสัญญาการค้ากับไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ กล่าวว่ามอญมากถึง ๓๐,๐๐๐ คนช่วงแม่น้ำเจ้าพระยาถึงปากแม่น้ำแม่กลองตอนเหนือของเมืองราชบุรีมีหมู่บ้านมอญเป็นหย่อมๆและทางตอนเหนือของกาญจนบุรี นายลีลยังได้พบเมืองที่มีประชากรประมาณ ๕,๐๐๐คนโดยมากเป็นมอญที่ย้ายมาจากกรุงเทพฯเป็นมอญเก่ามีมอญใหม่ปนบ้าง

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ มีการทำสำมะโนพลเมือง พ.ศ. ๒๔๔๖ พบมอญกระจายอยู่ตามมณฑลราชบุรีนครชัยศรีนครสวรรค์กรุงเก่านครราชสีมาและปราจีนบุรีอันเป็นหลักฐานแสดงการกระจายตัวของมอญในสมัยนั้น

นอกจากหลักฐานดังกล่าวยังพบว่ามอญอาศัยอยู่ตามพื้นที่ต่างๆทั่วประเทศไทยอาจเป็นการโยกย้ายกันเองภายหลังการอพยพตกหล่นตามรายทางเส้นทางเดินทัพรวมทั้งการหนีเตลิดเข้าป่าลึกเพราะหวาดกลัวสงครามเมื่อความเจริญเข้าไปมีการสำมะโนพลเมืองจึงปรากฏเป็นชุมชนมอญในภายหลังเช่นในจังหวัดเชียงใหม่ลำพูนลำปางตากพิษณุโลกอุทัยธานีลพบุรีนอกจากนี้ยังปรากฏมีชุมชนมอญเล็กๆกระจายอยู่ในหลายๆจังหวัดเช่นนครสวรรค์นครราชสีมาสระบุรีปราจีนบุรีชัยภูมินครปฐม

พระนครศรีอยุธยาสุพรรณบุรีอ่างทองสิงห์บุรีนครนายกกรุงเทพฯฉะเชิงเทราสมุทรสงครามเพชรบุรี
ประจวบคีรีขันธ์ชุมพรและสุราษฎร์ธานี

ชุมชนมอญในประเทศไทย

๑ มอญบางจะเกร็ง จ.สมุทรสงคราม	๒ มอญบางปลา จ.สมุทรสาคร
๓ มอญบ้านเก่า จ.อุทัยธานี	๔ มอญสลุย จ.ชุมพร
๕ มอญหนองคู จ.ลำพูน	๖ บ้านมอญ จ.นครสวรรค์
๗ มอญบางไส้ไก่ กรุงเทพฯ	๘ มอญบ้านโป่ง-โพธาราม จ.ราชบุรี
๙ มอญกระทู้มณี จ.นครปฐม	๑๐ มอญสามโคก จ.ปทุมธานี
๑๑ มอญบ้านเสากระโดง จ.อยุธยา	๑๒ คลองมอญ กรุงเทพฯ
๑๓ สะพานมอญ กรุงเทพฯ	๑๔ มอญปากเกร็ด จ.นนทบุรี
๑๕ มอญบางกระดี กรุงเทพฯ	๑๖ มอญบางขันหมาก จ.ลพบุรี
๑๗ มอญคลองสิบลี (มอญหนองจอก) กรุงเทพฯ	๑๘ มอญลาดกระบัง กรุงเทพฯ
๑๙ มอญปากลัด (มอญพระประแดง) จ.สมุทรปราการ	๒๐ มอญเกาะเกร็ด จ.นนทบุรี
๒๑ มอญเจ็ดริ้ว จ.สมุทรสาคร	๒๒ มอญเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ
๒๓ มอญปทุมธานี จ.ปทุมธานี	

มอญอพยพ

ทุกวันนี้ ชนชาติมอญ ไม่มีอาณาเขตประเทศปกครองตนเอง เนื่องจากตกอยู่ในภาวะสงคราม และการแย่งชิงราชสมบัติกันเอง และการรุกรานของพม่า ชาวมอญอยู่อย่างแสนสาหัส ถูกกดขี่รีดไถ การเกณฑ์แรงงานก่อสร้าง ทำไร่นาหาเสียบ้างเพื่อการสงคราม และเกณฑ์เข้ากองทัพ โดยเฉพาะสงครามในปี พ.ศ. ๒๓๐๐ เป็นสงครามครั้งสุดท้าย ที่คนมอญพ่ายแพ้แก่พม่าอย่างราบคาบ ชาวมอญส่วนหนึ่งจึงอพยพโยกย้ายเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในเมืองไทยหลายต่อหลายครั้ง เท่าที่มีการจดบันทึกเอาไว้รวมทั้งสิ้น ๙ ครั้ง

ครั้งที่ ๑ เมื่อ พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ตีหงสาวดีแตกใน พ.ศ. ๒๐๘๒ ชาวมอญจำนวนมากหนีเข้ามากรุงศรีอยุธยา พระเจ้าแผ่นดินโปรดฯ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่แถบตัวเมืองกรุงศรีอยุธยาชั้นนอก พระยาเกียรติพระยารามและครวัเรื่อน ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่แถบตัวเมืองชั้นใน ใกล้พระอารามวัดขุนแสน และเมื่อถึง ๒๐๘๔ ราชวงศ์ตองอูตีเมืองเมาะตะมะแตก มีการฆ่าฟันชาวมอญลงขนาดใหญ่ ก็เข้าใจว่ามีมอญหนีเข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยาอีก ถือเป็นระลอกแรกของมอญอพยพ

ครั้งที่ ๒ เมื่อพระนเรศวรเสด็จไปพม่าเมื่อคราวพระเจ้าบุเรงนองสิ้นพระชนม์ แล้วประกาศเอกราช ทรงชักชวนมอญที่เข้าสวามิภักดิ์ ให้อพยพเข้ามาพร้อมกัน ราว พ.ศ. ๒๑๒๗ ในการอพยพครั้งนี้ ไม่ปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินโปรดฯ ให้ตั้งบ้านเรือนที่ใด แต่คาดว่าจะเป็นย่านเดียวกับการอพยพคราวแรก

ครั้งที่ ๓ เกิดขึ้นเมื่อหงสาวดีถูกระชังทำลายใน พ.ศ. ๒๑๓๘ ครั้งนี้ก็มีการอพยพใหญ่ของมอญมาทางตะวันออกเข้าสู่ดินแดนของกรุงศรีอยุธยา

ครั้งที่ ๔ หลังจากทีราชวงศ์ตองอูย้ายราชธานีไปอยู่ที่อังวะ หลังจากหงสาวดีถูกทำลายแล้วพวกมอญตั้งอำนาจขึ้นใหม่ในดินแดนของตน ต่อมา ถึงรัชกาลพระเจ้านออกเปกหลุน พม่าจึงยกทัพมาปราบพวกมอญอีกใน พ.ศ. ๒๑๕๖ ทำให้เกิดการอพยพของมอญเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา หลักฐานบางแห่งกล่าวว่า มอญกลุ่มนี้ได้รับอนุญาตให้ตั้งภูมิลำเนาอยู่ตามแนวชายแดนไทย

ครั้งที่ ๕ ใน พ.ศ. ๒๒๐๔ หรือ ๒๒๐๕ พวกมอญในเมืองเมาะตะมะก่อการกบฏขึ้นอีก แต่ถูกพม่าปราบลงได้ จึงต้องอพยพหนีเข้ากรุงศรีอยุธยาอีกกระลอกหนึ่ง ผ่านทางด่านเจดีย์สามองค์ เข้าใจว่ากลุ่มนี้สัมพันธ์กับกลุ่มมอญที่ตั้งอยู่ชายแดน

ครั้งที่ ๖ หลังจากทีมอญสามารถตั้งอาณาจักรของตนขึ้นได้ใหม่ในปลายราชวงศ์ตองอู แล้วยกกำลังไปตีกรุงอังวะแตก ปล่อยให้พญารวบรวมกำลังพม่าแล้วลุกขึ้นต่อสู้จนในที่สุดก็ตั้งราชวงศ์อลองพญาได้ และใน พ.ศ. ๒๓๐๐ ก็สามารถตีหงสาวดีได้อีก นโยบายของราชวงศ์นี้คือ กลืนมอญให้เป็นพม่าโดยวิธีรุนแรง จึงมีชาวมอญอพยพหนีเข้าสู่เมืองไทยอีกหลายระลอก รวมทั้งกลุ่มที่หนีขึ้นเหนือไปสู่ล้านนา และเรียกกันว่าพวกเม็งในปัจจุบันนี้

ครั้งที่ ๗ ใน พ.ศ. ๒๓๑๖ ตรงกับแผ่นดินกรุงธนบุรี มอญก่อกบฏในย่างกุ้ง พม่าปราบปรามอย่างทารุณแล้วเผ่าย่างกุ้งจนราบเรียบ ทำให้มอญอพยพเข้าไทยอีก พระเจ้าตากสินโปรดฯให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ปากเกร็ด ซึ่งทำให้เกิดกลุ่มมอญเก่า (พระยารามัญวงศ์) และมอญใหม่ (พระยาแจ้ง) คนที่นับตัวเองเป็น มอญ ในปัจจุบันล้วนอพยพเข้ามาจากระลอกนี้ หรือหลังจากนี้ทั้งนั้น ส่วน มอญ ที่อพยพก่อนหน้านี้ก็สิ้นหายเป็นไทยไปหมด แม้แต่กลุ่มที่อยู่ตามชายแดนแถบเมืองกาญจนบุรี

ครั้งที่ ๘ พ.ศ. ๒๓๓๖ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยึดเมืองทวายได้ แต่รักษาไว้ไม่ได้ ต้องถอยกลับเข้าไทย ก็นำเอาพวกมอญโดยเฉพาะที่เป็นพวกหัวหน้าเข้ามา

ครั้งที่ ๙ พ.ศ. ๒๓๕๗ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อมอญไม่พอใจที่ถูกพม่าเกณฑ์แรงงานก่อสร้างพระเจดีย์ ก่อกบฏที่เมืองเมาะตะมะ ถูกพม่าปราบ ต้องหนีเข้าไทยเป็นระลอกใหญ่มาราว ๔๐,๐๐๐ คนเศษ เจ้าฟ้ามงกุฎ (ต่อมาคือรัชกาลที่ ๔) เสด็จเป็นแม่กองพร้อมด้วยกรมหลวงพิทักษ์มนตรี ออกไปรับถึงชายแดน พวกนี้มาตั้งรกรากที่สามโคก (ปทุมธานี) ปากเกร็ด และพระประแดง มอญที่อพยพเข้ามาครั้งนี้เรียกกันว่ามีมอญใหม่